

“БЕКТЕМИН”

Жалал-Абад мамлекеттик
университетинин ректору,
техника илимдеринин
доктору, профессор



К. Ж. Усенов
К. Ж. Усенов

« 06 » *октябрь* 2017-ж.

Жетектөөчү мекеме – Жалал-Абад мамлекеттик университетинин башталгыч билим берүүнүн теориясы жана методикасы, кыргыз, дүйнөлүк элдер адабияты жана журналистика кафедраларынын изденүүчү Байгикова Бактыгуль Батырбековнанын 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз адабияты) даражасын изденип алуу үчүн жазылган «Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун илимий-методикалык негиздери» аттуу темадагы диссертациялык иши боюнча

РАСМИЙ ПИКИРИ

Теманын актуалдуулугу. Ааламдашуу процесси аябай тездик менен жүрүп жаткан учурда, адамзат оз баскан жолун кайра-кайра андап үйрөнүүгө барбаса, туюкка кептелери дайын болун турган, маданияттардын диалогунун зарылдыгы күн өткөн сайын актуалдашып жаткан азыркы шартта мектепте өтүлүүчү адабият предметине өзгөчө милдет жүктөлгөн.

Кыргыз Республикасынын Президентинин 2014-жылдын 2-июнундагы «Кыргыз Республикасында 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн Улуттук программасы жөнүндөгү» №119 Жарлыгына ылайык, мамлекеттик тилди натыйжалуу өнүктүрүү жана тил саясатын жүргүзүү менен «Кыргыз тили улуттар аралык мамилелердин тили болушу керектигин» баса белгилөө менен мамлекеттик тилди окутуу боюнча бир топ милдеттерди койду. Коюлган талаптар кайсы гана тармакта болбосун, өзүнүн милдетин так аткарышы зарыл. Ал милдеттердин бири – билим берүү жана агартуу тармагында мамлекеттик

тилди окутуунун заманбап усулдарын пайдаланууга негизделген билим берүүнү, окуу-методикалык комплекстерди иштеп чыгуу, окуу сааттарынын сапын көбөйтүү, котормо ишин жана көп тилдүүлүк боюнча мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу жана башка ушул сыяктуу маселелерди жетекке алды. Ошентип, бүгүнкү күндө мамлекеттик тилдин мектептерде, анын ичинде улуттук (өзбек, тажик, орус) мектептерде окутуу жагы бир нече этаптарды басып өтсө да, кыргыз адабиятын окутуу маселеси өз деңгээлине чыга албай аксап жаткандай туюлат. Себеби, учурда өзбек мектептеринде кыргыз адабиятын окутуу боюнча адистердин аздыгы, кыргыз адабияты боюнча окуу китептери менен толук кандуу камсыз болбогондугу, мугалимдерге кыргыз адабиятын окутуу боюнча окуу-методикалык колдонмолордун жетишпестиги окутууда бир топ көйгөлөрдү жаратты. Демек, ушул өңүттөн алып караганда, өзбек мектептеринде кыргыз адабиятын окутуу маселеси актуалдуу маселелердин катарына кирет.

Учурда улуттук мектептерде (орус, өзбек, тажик) кыргыз адабиятын окутуу маселесине эми гана көңүл болуп, илимий жактап изилдоо иштери жүрө баштады. Бул өңүттөн алып караганда, улуттук мектептерде кыргыз адабиятын окутуу методикасы жаш илимдердин катарында.

Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун теориялык маселелери боюнча түздөн-түз эмгектер жок болсо да, бул маселеге К.Акматов, К.Кимсанов, Т.Колдошев, С.Момуналиев, А.Муратов, А.Мурзакметов кайрылган. Кыргыз адабиятын кыргыз мектептеринде окутуу боюнча илимий эмгектердин (Б. Алымов, С.Батаканова, К. Иманалиев, И. Исамидинов, П.Ишекеев, Н. Кангелдиев, С. Момуналиев, А. Муратов, В. Мусаева, С.Рысбаев, С.Сакиева, Н. Шнейдман, ж.б.) жоболорун да өзбек тилдүү окуучуларга кыргыз адабиятын окутуу ишинде пайдаланууга боло тургандыгын изденүүчү өз ишинде тастыктайт.

Көрсөтүлгөн иште диссертант кайрылган тема – өзбек мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун илимий-методикалык негиздери атайын

иликтөө максатында алынбаган, андыктан да ал проблеманы эң алгачкылардан болуп колго алып олтурат.

Диссертациялык изилдөөнүн I главасы «Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун жалпы теориялык проблемалары» деп аталып, окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун жалпы теориялык проблемалары иликтөөгө алынат. Кыргыз элинин өзбек эли менен жанаша жашап, жашоо-тиричилигиндеги окшоштуктар, бала тарбиялоодогу этнопедагогикалык жагдайлары жөнүндө сөз кылат.

Кыргыз эли эгемендүүлүккө ээ болгондон кийин кошо кабыл алынган мамлекеттик тил мыйзамы, улуттук мектептерге кыргыз тилин, кыргыз адабиятын окутуу боюнча билим берүү стандарттары бул предметтин башка предметтер арасында өз орду бар экендигин тастыктайт. Анткени, адабият предмети бөтөн улуттун окуучусунун өз жерин сүйүүгө, Мекенинин патриоту, эң башкысы инсан болууга тарбиялайт.

Алгач өзбек тилдүү мектептерде кыргыз адабият, кыргыз тили предметинин ичинде өтүлгөндүгүн жана негизги басым тил үйрөтүүгө багытталгандыгы тууралуу айтат.

1999-жылы Ж.Шериев, С.Момуналиев тарабынан өзбек тилдүү мектептерге кыргыз адабияты боюнча окуу программасы түзүлүп, сунушталды. 2004-жылдан С.Момуналиевдин авторлугунда 5-класстын «Кыргыз адабияты» окуу китеби жарык көрүп, белгиленген жылдар аралыгында окуу китебинин, методикалык колдонмолордун жоктугун адабият предметин окутуу маселесинин өнүгө албай жаткандыгын диссертант өз ишинде белгилейт.

I главанын 2-бөлүмүндө окуу программасына, окуу китептерине анализ жүргүзөт. Окуу программасынын түзүлүшү принциптери, альтернативалуу программалардын түзүүчүлөрүнүн программа боюнча ойлорун камтын, окуу китептеринин жаралышы, мазмуну, сапаты жөнүндө да иликтөө жүргүзүп, окуучунун адабий билимин калыптандыруудагы орду тууралуу айтылат.

Ошондой эле, келечектеги окуу китебин түзүүчүлөргө кандай критерийлерге басым жасоо керектиги жөнүндө сунуштарды берет.

3-бөлүм «Кыргыз адабиятын өзбек мектептеринде үйрөтүүнүн өзгөчөлүктөрү» деп аталат. Кыргыз адабиятын өзбек тилдүү мектептерде окутууда окуучуну кыргыз элинин улуттук маданияты, тарыхы менен тааныштыруу, ошондой эле аларга бул категориялардын ичинде эки элдин карым-катышы чоң экендигин билдирүү биринчи орунда турат. Программадагы чыгармалар анализденип, өзбек адабиятынын окуу программасы менен салыштырылат. Андагы окшоштуктар, айырмачылыктар көрсөтүлүп, жалпылыктар аркылуу мугалим кыргыз адабияты сабагын эффективдүү өтүүгө болорлугун ар кандай ыкмалар менен көрсөтүп берет. Мисалы, 5-класста жомокторду окутуунун өзгөчөлүктөрү «Алтын куш», «Акыл Карачач» жомоктору, коркөм текстти автордун позициясы менен байланышта интерпретациялоонун жолдору жана ыкмалары Тоголок Молдонун «Жер жана анын балдары» поэмасы аркылуу, 6-класста салт ырларын окутуу боюнча эки элдин эмгек, салт ырларын салыштыруу жана 9-класста интерактивдүү методдорду пайдалануунун ыктары А.Саспаевдин «Татым туз» чыгармасынын мисалынын негизинде көрсөтүлүп, сунушталат.

Ошондой эле, өзбек мектептеринде кыргыз адабиятын окутууда ийримдердин, класстан тышкары иштердин мааниси зор экендиги белгиленип, окутуунун жана тарбиялоонун өзгөчөлүктөрү жөнүндө сөз болот.

Эмгектин II главасы «Өзбек мектептеринде кыргыз адабиятын өзбек адабияты менен байланышта окутуунун методикасы» деп аталып, анда өзбек жана кыргыз адабиятын байланыштырып окутуунун илимий-теориялык табияты, мүнөздөмөсү жана аны үйрөтүүнүн максат-милдеттери, дидактикалык принциптери, негизги белгилери, критерийлери жана компоненттери талдоого алынган. Адабият сабагын өзбек, тажик мектептеринде окутуу башка улуттагы окуучулардын жашап жаткан түшкүлүктүү элдин тилин, тарыхын, маданиятын, каада-салтын үйрөнүүгө

багыттайт жана ошол элдин патриоттору болууга, эли-жерин сыйлоого үндөйт. Ошондой эле, аларга руханий байлык берип, адеп-ахлактык мамилелерди жөнгө салат. Эки элдин жашоо-тиричилигинин нарктык үлгүлөрүн, кептик дараметин салыштырып, чыгармалар аркылуу дүйнө таанымын кеңитет. Эң негизгиси, адабият сабагы аркылуу түпкүлүктүү элдин тилин, мамлекеттик тилин – кыргыз тилин сыйлоого тарбияланат.

Диссертацияда кыргыз адабиятын өзбек адабияты менен байланышта окутуу бирдиктүү бир система катары каралат. Анткени эки предметтин тилдик өзгөчөлүгү гана башка болбосо, окуучуларды үйрөтүүчү көндүмдөрү, талаптары негизинен бирдей. Бул боюнча улуттук мектептерде орус адабиятын окутуунун өзгөчөлүктөрүнө токтолгон окумуштуулардын (Л.А.Шейман, М.А.Зальдинер, М.Хакуашева, А.В.Рыжевалова, К. Мальцева) пикирлерине, тажрыйбаларына таянуу менен өзбек мектептерде кыргыз адабиятын өзбек адабияты менен байланышта окутуунун принциптери төмөнкүлөр деп белгилейт:

1. Өзбек адабияты менен кыргыз адабиятын байланыштырып окутуунун жалпылык принциби.
2. Өлкө таанытуучулук принциби.
3. Салыштырып-байланыштырып окутуу принциби.
4. Этномаданий билим берүү принциби.
5. Кеп ишмердүүлүгүн өстүрүү же коммуникативдүүлүк принциби.
6. Кыргыз адабиятын өзбек адабияты жана башка предметтер менен интеграциялоо принциби.

Практикалык жактан принциптерди колдонулушун эксперименттик иштерде аныктап, жыйынтыктарын Ч.Айтматовдун чыгармаларын 5-6-класста окутуу боюнча ыкмалардын колдонулушу аркылуу көрсөтүп берет.

Ал эми ушул эле главанын 2-бөлүмү «Кыргыз адабиятын өзбек мектептеринде окутууда өзбек жана кыргыз адабияттарын интеграциялап үйрөнүүнүн жолдору, ыкмалары» деп аталып, аталган предметтерди

интеграциялап билим берүүдө бир топ эффективдүү жыйынтык берери жөнүндө тажрыйбада көрсөтүлгөндүгүн айтат.

Өзбек тилдүү мектептерде кыргыз адабиятын өзбек адабияты жана башка предметтерди кошпо интеграциялоо өзбек окуучусунун адабий билимдерин гана өркүндөтпөстөн, эң башкысы кыргыз элинин патриот адамы болууга, ошону менен бирге өз эне тилиндеги адабияттын түпкү мурастарын, маданиятын салыштырууга, тыянак чыгарууга үйрөтөт. Ички предметтик байланыштар адабий теориялык маселерди андан да терең түшүнүүсүнө жардам берет. Ал эми тышкы предметтик байланыштар болсо окуучуну ар тараптуу калыптандырууга, ой жүгүртүүсүн, дүйнө таанымын өстүрүүгө, бир сөз менен айтканда көп жактуу интеллектин байытууга обөлгө түзөт. Бул главада кыргыз адабияты менен өзбек адабиятын байланыштырып жана интеграциялап окутуунун бир нече ыкмалары сунуш кылынып, алардын жүрүшү баяндалып, айрым мугалимдердин (О.Рузиева, Г.Кочкорбаева), методисттердин (М.Тенсбаев, Э.Абдурасулова) эмгектери үйрөнүлүп жана иште чагылдырылат.

Изилдөөнүн 3-главасы «Педагогикалык эксперименттин жүрүшү жана жыйынтыктары» деп аталып, өзбек тилдүү мектептердеги адис маселеси жөнүндө, мектеп мугалимдеринин окуу программалары, окуу китептери менен камсыз болушу иликтөөгө алынган жана изилдөө ишинин мазмунуна карай өзбек окуучуларынын адабий билимдерин текшерүү максатында текстти кабыл алуусу, оозеки баяндап берүүсү жана аны жазуу иши аркылуу баяндоосу талдоого алынган.

Диссертацияда изденүүчү тарабынан темага ылайык педагогикалык, психологиялык, адабият таануучулук, эстетикалык багыттагы методологиялык эмгектер изилденген жана алардын идеялары ишке сиңирилген; өзбек мектептеринде кыргыз адабиятын окутуунун өзгөчөлүктөрү, интеграциялап, интерпретациялап окутуунун интерактивдүү үзүрлүү ыкмалары, предметтерди айкалыштыруунун жолдору иштелип

чыккан; адабият мугалиминин ролу өзгөчө орунга коюлган жана аларга методикалык кеңештер берилген.

Илимий изилдөөнүн теориялык жоболору эмгекте жалпысынан жеткиликтүү жана ынандуу чыгарылган.

Илимий жоболорунун, натыйжаларынын жана сунуштарынын негизделгендигинин даражасы

Диссертациялык изилдөөдөн улам келип чыккан жоболор, натыйжалар жана сунуштар теориялык жана практикалык жактан негизделген, алар азыркы педагогика, психология, адабият таануу илиминин жетишкендиктерине, адабий окууга үйрөтүүнүн методикасынын тажрыйбаларына, изденүүчүнүн жеке өзүнүн окутуучулук иш-аракеттерине таянылып чечилген.

Автордун жеке өзү тарабынан алынган өзгөчө натыйжалар жана алардын илим, практика үчүн мааниси

Изилдөөдө төмөнкүдөй жаңы натыйжалар алынган:

- Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун жалпы теориялык проблемаларынын үйрөнүлүп талдоого алынгандыгы жана жыйынтыкталып, жалпылангандыгы;

- окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин кыргыз адабияты боюнча окуу программаларына, окуу китептерине анализ жүргүзүлүп, алардын оң жактары жана кемчилдиктерин көрсөтүлгөндүгү, себеп-натыйжаларынын аныкталгандыгы;

- өзбек тилдүү мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун өзгөчөлүктөрүн жана окутуунун эффективдүү ыкмаларын жана жолдорун, өзбек жана кыргыз адабияттарын байланыштырып окутуунун дидактикалык талаптарынын, принциптеринин, ыкмаларынын аныкталып, мектеп практикасына сунушталгандыгы.

Изилдөөнүн илимий-практикалык натыйжалары

Ош облусунун Кара-Суу районунун Ч.Лйтматов атындагы окуу-тарбия мектеп-комплекси, №94 Т.Алтыбаев орто мектеби, Араван районунун

А.Саломов, Ош шаарындагы №23 Панфилов атындагы орто мектептеринде эксперименттеп өткөрүлгөндүгү менен бааланаат. Алар эмгекте диссертант тарабынан илимий тил менен баяндалып берилген.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын жаңылыгы жана ишенимдүүлүгү

Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун жалпы теориялык проблемалары талданып, жыйынтыктары жалпыланган, окуу программаларына, окуу китептерине анализ жүргүзүлгөн жана өзбек тилдүү мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун өзгөчөлүктөрүнө токтолуу менен окутуунун эффективдүү ыкмалары жана жолдору сунуш этилген, өзбек жана кыргыз адабияттарын байланыштырып, интеграциялап окутуунун дидактикалык талаптары, принциптери иштелип чыккан жана кыргыз адабиятын окутуунун методикалык системасын колдонуунун натыйжалуулугу мектеп мугалимдерине сунушталган.

Изилдөөнүн илимий-практикалык мааниси төмөнкүлөр менен байланышат:

Изилдөөдөн келип чыккан негиздемелер, тыянактар, сунуштар өзбек тилдүү мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун натыйжалуулугун жогорулатууга салым кошот. Изилдөө ишиндеги материалдар жогорку окуу жайларындагы улуттук мектептерде кыргыз адабиятын окутуу адистиги боюнча мамлекеттик стандартка ылайык окуу пландарын, окуу китептерин түзүүгө жана бул адистик боюнча кесипкөйлөрдү: студенттерди, мугалимдерди даярдоодо жана билимин өркүндөтүү курстарында лекциялык, семинардык сабактардын мазмунун тереңдетүүгө жана жалпы эле таалим-тарбия берүү тармагын жакшыртууга көмөктөшөт.

Диссертациянын натыйжаларын жана жыйынтыктарын колдонуу боюнча конкреттүү сунуштар

Автор диссертациянын корутундусунда бир катар сунуштарды киргизет, алар изилдөөнүн максатынан, милдеттеринен жана калыптандыруучу эксперименттин жыйынтыгынан келип чыккан. Изилдөөнүн негизинде

киргизилген сунуштар, учурдун талабына жараша филология эле эмес, бардык педагогикалык адистиктер үчүн илимий-методикалык булак болот.

Авторефераттын мазмуну диссертациянын мазмуну менен дал келүүсү. Диссертация изилдөөнүн илимий негизин камтыган киришүүдөн, үч главадан жана алардан келип чыккан корутундулардан турат, 141 адабият пайдаланылган, 4 тиркеме, 5 таблица камтылган. Автореферат диссертациялык иштин негизги мазмунун чагылдырат. Тема боюнча автордун окуу-методикалык колдонмосу, тогуз макаласы (3 макала чет өлкөдөн) ЖАК талап кылган басылмаларда жарыяланган.

Диссертациялык иште жетишкендиктер менен бирге айрым кемчилдиктер учурайт. Алар төмөнкүлөр:

1. Өзбек мектептерде кыргыз адабиятын өзбек адабияты менен байланышта окутуунун принциптеринин айрым принциптери окшош болуп калган. Принциптердин колдонулушун дагы бир ирет тактап койсо, иштин мааниси мындан да тереңдемек;

2. Айрым техникалык каталардын кездешкендиги.

Жогоруда биз көрсөткөн кемчилдиктер изденүүчүнүн жалпы эмгегинин баасын төмөндөтпөйт, аларды четтетүүгө мүмкүн деп эсептейбиз.

Жалпысынан Байтикова Бактыгуль Батырбековнанын 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз адабияты) даражасын изденип алуу үчүн жазылган «Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун илимий-методикалык негиздери» аттуу темадагы диссертациялык иши Кыргыз Республикасынын Жогорку аттестациялык комиссиясынын «Окумуштуулук даражаларды ыйгаруунун тартиби жөнүндө жобонун» 2.5 пунктуна ылайык аткарылган иш, анын автору 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз адабияты) адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын алууга татыктуу деп эсептейбиз.

Пикир Жалал-Абад мамлекеттик университетинин башталгыч билим берүүнүн теориясы жана методикасы, кыргыз, дүйнөлүк элдер адабияты жана журналистика кафедраларынын кеңейтилген жыйынынын отурумунда 2017-жылдын 4-октябрында (№4-протокол) талкууланып, бекитилди.

Отурумдун төрайыбы,
педагогика илимдеринин
доктору, профессор



Сакиева С.С.

Педагогика илимдеринин доктору, профессор С.С.Сакиеванын колун тастыктаймын.

Жалал-Абад мамлекеттик университетинин
окумуштуу катчысы, п.и.к.

Нусупова Р.С.